

Zagłada Żydów. Studia i Materiały
Holocaust Studies and Materials

VOL. 20 (2024)

ISSN: 1895-247X
eISSN: 2657-3571
DOI: 10.32927
WWW: www.zagladazydow.pl

Centrum Badań nad Zagładą Żydów IFiS PAN
Polish Center for Holocaust Research

Joanna Sliwa, Jewish Childhood in Kraków: A Microhistory of the Holocaust

Martyna Grądzka-Rejak
Instytut Pamięci Narodowej

martyna.gradzka@ipn.gov.pl
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8805-0616

DOI: https://doi.org/10.32927/zzsim.1057
Strony/Pages: 813-814

CC BY

OPEN ACCESS

Zagłada Żydów. Studia i Materiały, R. 2024, nr 20
ISSN (print): 1895-247X; eISSN: 2657-3571
DOI: https://doi.org/10.32927/zzsim.1057

Martyna Grądzka-Rejak

Instytut Pamięci Narodowej, Biuro Badań Historycznych
https://orcid.org/0000-0001-8805-0616
martyna.gradzka@ipn.gov.pl

Joanna Sliwa, *Jewish Childhood in Kraków: A Microhistory of the Holocaust*, New Brunswick: Rutgers University Press 2021, 218 s.

Problematyka zagłady Żydów w okupowanym Krakowie, czy szerzej – w dystrykcie krakowskim, w ostatnich latach zyskała wiele nowych publikacji[1]. Część z nich to prace syntetyczne, wielowątkowe i dotyczące całego okresu wojny, inne skupiają się na wybranych zagadnieniach, np. poszczególnych grupach ofiar, różnych strategiach funkcjonowania i przetrwania, albo na dziejach getta lub obozu ZAL/KL Plaszow. Przy relatywnie dużej liczbie artykułów, monografii oraz edycji źródeł opisujących losy społeczności żydowskiej w okupowanym Krakowie i okolicach, dotychczas relatywnie niewiele miejsca poświęcono na analizę życia codziennego i wynikających z tego dylematów – przenikania się sfer prywatnych z publicznymi, wspólnotowymi, zawodowymi, funkcjonowania rodzin oraz indywidualnych osób etc. Dzieje się tak pomimo, że zachowała się dość obszerna literatura wspomnieniowa, poruszająca różne aspekty codzienności podczas okupacji. Ponadto po latach przeprowadzono wiele obszernych wywiadów historii mówionej, w których opisy zbrodni i jej sprawców ustąpiły miejsca tematyce wojennej codzienności, małych rytuałów dnia powszedniego, a także zagadnień powszechnie uznawanych za tabu. Jej autorami byli uczestnicy tamtych wydarzeń, a złożone przez nich świadectwa dostarczają badaczom wielu cennych informacji dotyczących przeżyć wewnętrznych czy historii rodzinnych. Te z kolei umożliwiają odtworzenie struktur i sieci społecznych, relacji międzyludzkich, walki o przetrwanie oraz analizę sposobów na odnalezienie się w tej trudnej rzeczywistości.

Ostatnie ponad dwie dekady w polskiej historiografii Zagłady przyniosły publikacje, w których wyraźny jest „zwrot społeczny". Gruntowna analiza relacji,

[1] Szczegółowe bibliografie tematu zob.: *Dalej jest noc. Losy Żydów w wybranych powiatach okupowanej Polski*, t. 1–2, red. Barbara Engelking, Jan Grabowski, Warszawa: Stowarzyszenie Centrum Badań nad Zagładą Żydów, 2018; Martyna Grądzka-Rejak, *Kobieta żydowska w okupowanym Krakowie 1939–1945*, Kraków: Wydawnictwo Wysoki Zamek, 2016, s. 7–15; Alicja Jarkowska-Natkaniec, *Wymuszona współpraca czy zdrada? Wokół przypadków kolaboracji Żydów w okupowanym Krakowie*, Kraków: Universitas, 2018, s. 25–30; Elżbieta Rączy, *Zagłada Żydów w dystrykcie krakowskim w latach 1939–1945*, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2014; Katarzyna Zimmerer, *Kronika Zamordowanego Świata. Żydzi w Krakowie w czasie okupacji niemieckiej*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2017.

pamiętników etc., wpływa na pogłębienie takich tematów jak losy kobiet, dzieci, rodzin żydowskich, czy szeroko pojmowanej codzienności w gettach i obozach; świadomości nadciągającej Zagłady. W ten nurt wpisują się badania dr Joanny Sliwy i jej publikacja *Jewish Childhood in Kraków. A Microhistory of the Holocaust.* Badaczka jest historyczką zajmującą się dziejami Zagłady i relacjami polsko-żydowskimi; wykładowczynią, edukatorką, tłumaczką oraz konsultantką historyczną. Zawodowo związana jest z The Claims Conference z siedzibą w Nowym Jorku, gdzie zajmuje się m.in. prowadzeniem programów akademickich. Wcześniej pracowała w American Jewish Joint Distribution Committee oraz w Museum of Jewish Heritage w Nowym Jorku. Recenzowana praca, wyróżniona nagrodą Ernsta Fraenkla 2020 przyznawaną przez Wiener Holocaust Library, to debiut książkowy dr Sliwy.

Publikacja *Jewish Childhood in Kraków…*, to książka z zakresu historii społecznej. Choć to niezbyt obszerny tom, stanowi jednak pierwsze tak wieloaspektowe kompendium dotyczące losów dzieci żydowskich w okupowanym Krakowie i okolicach. Praca ma układ chronologiczno-problemowy. W zasadzie wszystkie wydarzenia kluczowe dla zrozumienia historii zagłady społeczności żydowskiej w Krakowie znajdują swoje odzwierciedlenia na kolejnych kartach książki; można jednak odnieść wrażenie, że źródła, z których Autorka korzystała pozwalają na znaczne poszerzenie katalogu pytań. W publikacji wiele miejsca poświęcono na analizę historii indywidualnych. Tymczasem jednym z aspektów, który mógłby być bardziej eksponowany są relacje w obrębie rodzin, analiza przemian, jakim ulegały dzieci, ich mentalności, ale także stosunku dorosłych do nich. Interesujące byłoby także jeszcze głębsze spojrzenie na refleksje samych dzieci o tym, czego były świadkami, czego doświadczały, w jaki sposób oraz jakimi słowami opisywały te wydarzenia i jak sobie radziły z okupacyjną rzeczywistością.

Książka składa się z sześciu rozdziałów tematycznych. Poprzedza je wprowadzenie, a wieńczy epilog dotyczący okresu powojennego. Ponadto publikacja ta zawiera zwięzłą informację o terminach w niej używanych; wykaz wykorzystanych źródeł archiwalnych oraz bibliograficznych, a także wykaz skrótów i indeks nazwisk.

Zasadniczą treść rozpoczyna rozdział pt. *Navigating Shifts in the City* [Odnaleźć się w mieście po zmianach] dotyczący pierwszych miesięcy wojny i okupacji w Krakowie. Autorka stara się odtworzyć, w jaki sposób dzieci, a według niemieckich spisów ludności z jesieni 1939 r. w Krakowie i okolicach było ich ponad 19 tys., radziły sobie w nowej rzeczywistości. Zwraca uwagę na zaangażowanie dorosłych, zarówno rodziców i bliskich dzieci, jak też przywódców społeczności żydowskiej: członków Judenratu, instytucji samopomocowych, przedstawicieli elit, w stosunku do najmłodszych. Sliwa analizuje w tym rozdziale swoisty okres przejściowy, między pierwszym szokiem wywołanym wybuchem wojny, przez proces adaptacyjny do życia w okupowanym przez Niemców mieście, aż do utworzenia getta krakowskiego. Wykorzystuje przy tym głosy ocalałych dzieci, by ich słowami opisać te wydarzenia. Szczególną uwagę przykuwają fragmenty

dotyczące poszukiwania metod zabezpieczania dzieci: od zwiększenia aktywności instytucji społecznych, po przekonanie, że najskuteczniejszą metodą ochrony dzieci w warunkach okupacji jest odwrócenie od nich uwagi okupanta. Sprawienie, że ich obecność w przestrzeni publicznej przestanie być widoczna.

Czym dla dzieci żydowskich było getto? Jak sobie radziły wewnątrz odgrodzonej murem dzielnicy? W jaki sposób, jeśli w ogóle, udawało się dorosłym chronić je przed wpływem wszechobecnej oraz pogłębiającej się tam w kolejnych miesiącach brutalności? O tych między innymi kwestiach traktuje drugi rozdział zatytułowany *Adapting to Life inside the Ghetto* [Przystosowanie do życia w getcie]. Prócz dostępnych świadectw autorka w znacznym stopniu opiera go na analizie prasy gadzinowej – „Gazety Żydowskiej". Z każdym kolejnym tygodniem pobytu w getcie dzieci były zmuszone uczyć się nowych sposobów radzenia sobie z otaczającymi je realiami. Panujące tam warunki narzucały przyspieszone dojrzewanie. Starsze dzieci musiały przyjmować nowe role i obowiązki, począwszy od opieki nad młodszym rodzeństwem, przez pracę w gettowych warsztatach (np. szczotkarskim), po szmugiel towarów. Ta tematyka, dotycząca różnych nielegalnych aktywności, pogłębiana jest w rozdziale trzecim zatytułowanym *Clandestine Activities* [Działalność w ukryciu]. W tej części autorka zwraca uwagę nie tylko na udział dzieci w szmuglu, handlu i utrzymaniu rodziny, ale też na działania zmierzające do tego, by pokazać, że są starsze lub mają doświadczenie w pracy. Sliwa analizuje też różne oddolne inicjatywy podejmowane, by zachować poczucie normalności w getcie. Dzieci adaptowały na potrzeby zabawy różne przedmioty codziennego użytku, tworzyły nowe gry, wykorzystywały wyobraźnię, by choć na chwilę oderwać się od wojennych realiów. Ważnym uzupełnieniem tych części byłaby próba większego zwrócenia uwagi na zagospodarowanie czasu wolnego; spotkania i rozmowy z rówieśnikami; sympatie i pierwsze relacje przyjacielskie oraz miłosne; samokształcenie oraz tajne nauczanie; lektury, jakie czytano w getcie etc., a także odwołania się do losu niemowląt oraz dzieci narodzonych w getcie.

W rozdziale czwartym pt. *Child Welfare* [Instytucje opieki nad dziećmi] autorka analizuje działania organizacji samopomocowych wobec dzieci. Początkowo ich aktywność skupiała się na pozyskiwaniu środków finansowych, by zapewnić ciągłość trwania poszczególnych sierocińców oraz zakupić żywność, odzież i lekarstwa. Nim nastąpiły deportacje do obozu zagłady, starano się też zorganizować najmłodszym przestrzeń do zabawy i rekreacji, by uchronić je przed przebywaniem poza domem bez opieki. W tym rozdziale analizowane są również działania, których celem było ocalenie dzieci przed deportacją do obozu zagłady w Bełżcu.

Rozdział piąty *Concealed Presence in the Camp* [Ukryte w obozie] dotyczy okresu, kiedy niewielka grupa dzieci trafiła po likwidacji getta krakowskiego do obozu pracy Plaszow. Sliwa opisuje sposoby ukrywania ich obecności w tym miejscu; maskowania ich właściwego wieku; organizowania im miejsc pracy w obozie, czy też podejmowane próby, by je stamtąd wydostać. Część rozdziału

poświęcona jest na analizę funkcjonowania specjalnego baraku, wybudowanego dla dzieci w 1944 r. Z tego miejsca w maju tego roku większość z nich została wywieziona i zamordowana.

W ostatnim, szóstym rozdziale pt. *Survival through Hiding and Flight* [Ukrycie lub ucieczka jako strategie przetrwania] autorka analizuje doświadczenia dzieci, które ukrywały się po tzw. aryjskiej stronie. Niektóre z nich przebywały na stałe w kryjówkach w Krakowie i w okolicznych miejscowościach. Pewna grupa chroniła się w klasztorach i innych instytucjach prowadzonych przez Kościół katolicki. A jeszcze inne funkcjonowały „na powierzchni" pod przybraną tożsamością. Sliwa opisuje zarówno szanse, jak i zagrożenia, jakie niosło ze sobą pomaganie żydowskim dzieciom. Wskazuje na historie indywidualne oraz na sieci osób, które zapewniały im niezbędne wsparcie i koordynację. Zwraca przy tym uwagę na obecnych w Krakowie szmalcowników i współpracowników Niemców, którzy stanowili realne zagrożenie. W tej części skupia się na mechanizmach działania, stosowanych środkach i zabiegach, by uchronić ostatnie dzieci przed Zagładą. Dopełnieniem zarówno tego rozdziału, jak i całej książki byłoby zwrócenie uwagi na refleksje dzieci dotyczące życia w ukryciu. Czego tam doświadczały, jak odbierały osoby, u których przebywały, w jaki sposób je traktowano i jak to wpłynęło na wzajemne relacje? Szczególnie interesujące byłoby przeanalizowanie tego w kontekście dzieci ukrywających się w instytucjach prowadzonych przez osoby duchowne i zakonne.

Książkę zwieńcza epilog, w którym autorka wskazuje na moment wkroczenia żołnierzy Armii Czerwonej do miasta i zakończenia wojny. Swoje przemyślenia rozwija także w kontekście kolejnych miesięcy; prób odnajdywania bliskich i czasu decyzji, czy w Krakowie pozostać, czy też udać się na emigrację. Interesujące są w tym kontekście wywiady przeprowadzone przez z nią z dziećmi ocalałymi z Zagłady, a dziś członkami krakowskiego Jewish Community Center.

Rozważania zawarte w recenzowanej książce oparte są przede wszystkim na analizie i interpretacji dokumentów archiwalnych oraz dostępnej literatury dotyczącej zagłady Żydów krakowskich. Wykorzystany materiał źródłowy jest bardzo różnorodny, choć w większości pochodzi z okresu powojennego. Badacze zajmujący się problematyką zagłady Żydów w okupowanym Krakowie nie dysponują aż tak rozbudowaną dokumentacją z epoki, jak to jest w przypadku np. getta warszawskiego czy łódzkiego. Warto zatem zwrócić uwagę na fakt, że autorka uwzględniła także dostępne dokumenty wytworzone podczas wojny, głównie na potrzeby urzędów, takich jak np. biura Starosty Miasta Krakowa, akta Judenratu oraz pisma związane z działalnością instytucji niosących pomoc, np. Żydowskiej Samopomocy Społecznej. Uważna analiza przypisów do poszczególnych rozdziałów wskazuje też na wykorzystanie źródeł osobistych, zarówno spisanych wspomnień, jak i nagranych wywiadów. To niewątpliwie ogromny atut recenzowanej książki. Zwrócenie uwagi na relacje z zasobów USC Shoah Foundation; United States Holocaust Memorial Museum, czy też Fortunoff Video Archive for Holocaust Testimonies (Yale University), i tak szerokie ich

wykorzystanie pozwoliło badaczce na wprowadzenie do historiografii nowych ustaleń dotyczących głównie okupacyjnej codzienności. To ważne i „świeże" spojrzenie, które nie znalazło dotąd tak szerokiego zastosowania, łącznie z przygotowanymi przeze mnie książkami o żydowskich sierotach oraz o Żydówkach w okupowanym Krakowie[2]. Joanna Sliwa wykorzystała też dokumenty z archiwów kościelnych i zakonnych. Badania do pracy prowadziła także w archiwach izraelskich. Wartościowym uzupełnieniem tej obszernej kwerendy byłyby akta powojennych przewodów sądowych, po nie jednak autorka nie sięgała już w takim stopniu. Pewnym mankamentem jest fakt, że bogata bibliografia wykorzystanych opracowań nie zawsze znajduje odzwierciedlenie w przypisach, gdzie prócz odwołań do źródeł, należało także wskazać artykuły i książki, w których znajdują się informacje o analogicznych treściach. Na tym poziomie pracy naukowej od autorów publikacji oczekuje się większej precyzji i konsekwencji w podawaniu adresów cytowanych opracowań.

Szeroka baza źródłowa i bibliograficzna, a także sprawne pióro autorki sprawiają, że recenzowana publikacja jest wielopoziomowa i inspirująca. Najprawdopodobniej z obranego tematu badań wynika, że miejscami książka ma bardzo emocjonalny charakter. Joanna Sliwa oddała głos najmłodszym ofiarom Zagłady, przywróciła pamięć o wielu zapomnianych dotąd osobach i ich doświadczeniach. Kolejne rozdziały jej książki wywołują też nowe pytania i wskazują na obszary badawcze, których uzupełnienie pozwoli pełniej poznać i zrozumieć dzieje społeczności żydowskiej w okupowanym Krakowie. Praca *Jewish Childhood in Kraków. A Microhistory of the Holocaust* stanowi zarówno ważny wkład w dotychczasową historiografię, jak i motywację dla historyków oraz innych badaczy do dalszego podejmowania problematyki historii społecznej w badaniach nad zagładą Żydów w okupowanym Krakowie.

[2] Martyna Grądzka, *Przerwane dzieciństwo. Losy dzieci Żydowskiego Domu Sierot przy ul. Dietla 64 w Krakowie podczas okupacji niemieckiej*, Kraków: Wydawnictwo Wysoki Zamek, 2012; *eadem*, *Kobieta żydowska w okupowanym Krakowie*…